

Скіфське поховання у довгому кургані біля с. Високе у Приазов'ї

Н. А. Гаврилюк, Ю. В. Болтрик

Публікується архаїчне скіфське поховання у курганній групі доби бронзи поблизу с. Високе Мелітопольського р-ну Запорізької обл. Це поки що єдине скіфське поховання, впуснене у середину довгого кургану. Характеризується поховальний інвентар, дається нова інтерпретація функціонального призначення сфероїдів («працевих каменів»). Поховання датується V ст. до н. е. Дослідження його розширює уявлення про деякі особливості побуту скіфів.

1984 р. Приазовською експедицією Інституту археології АН УРСР під час розкопок довгого кургану, розташованого поблизу с. Високе Мелітопольського р-ну Запорізької обл., було досліджене впускне скіфське поховання, що уникло пограбування.

Довгий курган (протяжність 150 м) являв собою три округлі насипи, що злилися полами і були розташовані на одній осі в напрямку з північного сходу на південний захід. На південно-західному кінці містився найбільший насип (висота 1,20 м), на північно-східному — найменший (висота 0,20 м). Крайні насипи було споруджено в ямний час, середній — у зрубний. Досліджуване поховання (№ 1) було впуснене у центральну частину середнього кургану (№ 2). З ним пов'язані досипка кургану і залишки тризни, виявлені у південно-західному секторі великого кургану (1) (рис. 1). Залишки тризни знайдено у траншеї розмірами 2×1,90 м, глибиною 1,05 м (від вершини кургану № 1). Серед них — череп коня, три нижні кінські щелепи та фрагменти стінок амфор.

Поховання являло собою катакомбу з паралельною вхідній ямі поховальною камерою (рис. 2). Вхідна яма частково була порушена внаслідок більш пізнього перекопування, але стінки, що збереглися (північна та східна), дозволяють її реконструювати. У плані вона була овальної форми розмірами 1,8×1,05 м, глибиною 1,7 м (від вершини кургану). Вхід у поховальну камеру розташований у північній стінці вхідної ями, ширина його — 1,05 м, довжина — 0,25 м. Дно знижувалося в напрямку камери і переходило в її долівку через материкову сходинку висотою 0,15 м. Камера заглиблена у материк на 0,2 м.

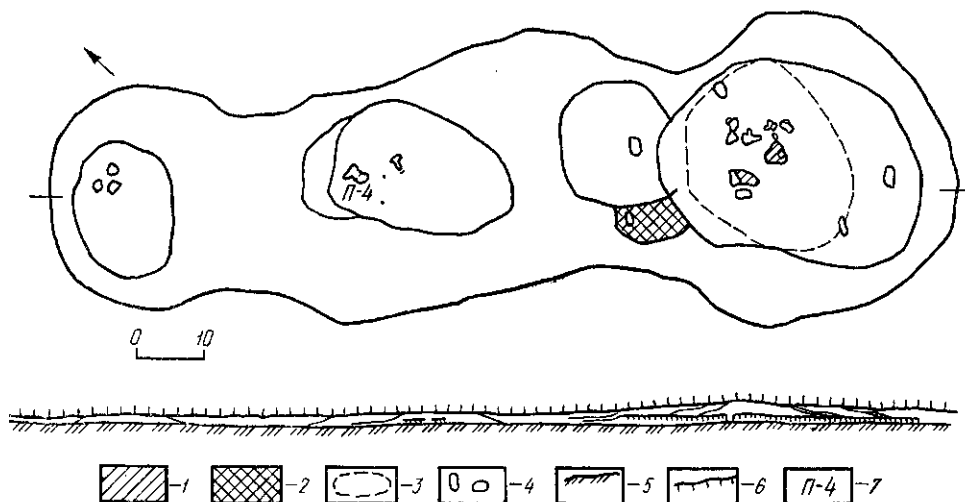

Рис. 1. Загальний план довгого кургану. Умовні знаки: 1 — викид з поховань епохи бронзи, 2 — насип кургану епохи бронзи, 3 — насип первісного кургану, 4 — поховання епохи бронзи, 5 — материк, 6 — поховальний чорнозем, 7 — скіфське поховання.

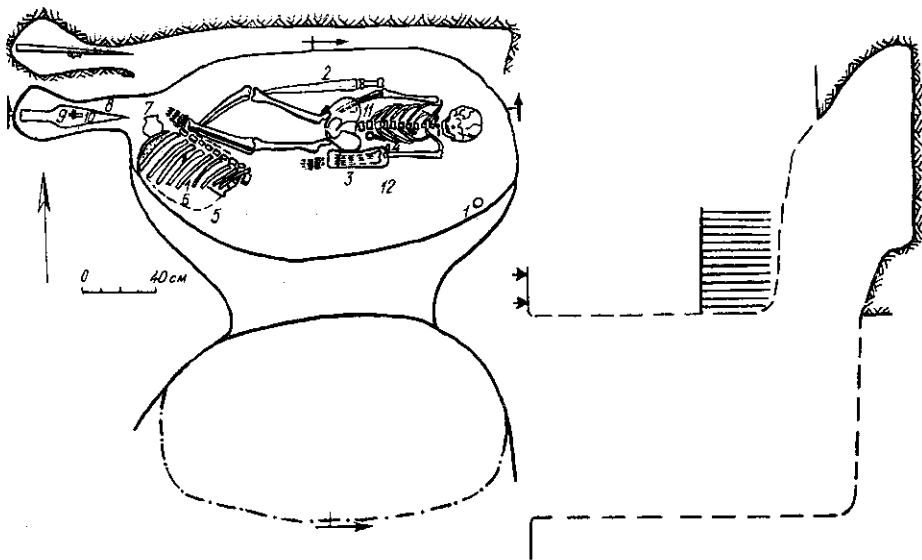

Рис. 2. План і розріз скіфського поховання: 1 — дерев'яна посудина, 2 — меч, 3 — колчан, 4 — кремій, 5 — дерев'яне блюдо, 6 — ніж, 7 — ліпна посудина, 8 — 10 — наконечник, підток і ворварка списа, 11 — наконечник стріли, 12 — сфероїд.

Вона мала овальну у плані форму розмірами $2 \times 1,5$ м, орієнтовану по лінії схід — захід. Глибина від вершини кургану 2 м. У північно-західному кутку камери влаштовано нішу у вигляді вузького овалу розмірами $0,60 \times 0,27$ м та висотою 0,30 м. Долівка ніші опускається нижче долівки камери на 0,10 м.

Небіжчик (чоловік віком 22—35 років*) лежав випростано на спині головою на схід. Правиця трохи зігнута у лікті і підведена під тазову кістку, лівиця — випростана. Зігнута у коліні права нога підведена під ліву. На кінцівках — патологічні кісткові розростання. Ліворуч від голови небіжчика знайдено дерев'яну посудину з окуттям (1). Біля правиці лежав залізний меч (2), на передпліччі лівої руки зафіксовано залишки дерев'яного сагайдака з набором стріл (3) і крем'яною застібкою (4). Біля лівої ноги виявлено дерев'яну таріль (5), на якій лежали кістки спинного відрубу туші барана. Серед кісток знайдено також залізний ніж, який, мабуть, був устромлений у м'ясо (6). За таріллю стояла ліпна посудина (7). У ніші виявлено залізний наконечник списа (8), спрямований вістрям до камери. Втулка його була вбита у стінку ніші. На наконечнику лежали дві залізні ворварки, встановлені одна в одну (9), тут знайдено і підток списа (10). Під тазовою кісткою небіжчика виявлено бронзове вістря до стріли (11), під лівою частиною грудної клітки — кам'яний сфероїд (12).

1. Дерев'яна, кругла в плані чаша виготовлена з ясеня. Збереглося срібне, вкрите золотою фольгою окуття посудини підтрикутної форми ($4 \times 2,5$ см) з пуансонним орнаментом у центральній частині і безсистемно нанесеними рисками у нижній. Діаметр чаші 5 см, реконструйована висота — 4 см, місткість — 75 см^3 (рис. 3, 23). Окуття підтрикутної форми відомі у пам'ятках V ст. до н. е. як у Степу, так і в Лісостепу¹.

2. Залізний меч мав брусковидне навершя, метеликоподібні перехрестя і клинок підтрикутної форми. Довжина виробу — 62 см, довжина руків'я — 13 см. Розміри навершя — 6×2 см, ширина перехрестя — 7 см. Клинок лінзовидний у перетині, шириною — 4, довжиною — 49 см.

* Визначення антрополога С. П. Сегеди.

¹ Манцевич А. П. Деревянные сосуды скифской эпохи // АСГЭ.— 1966.— Вып. 8.— С. 21—30.

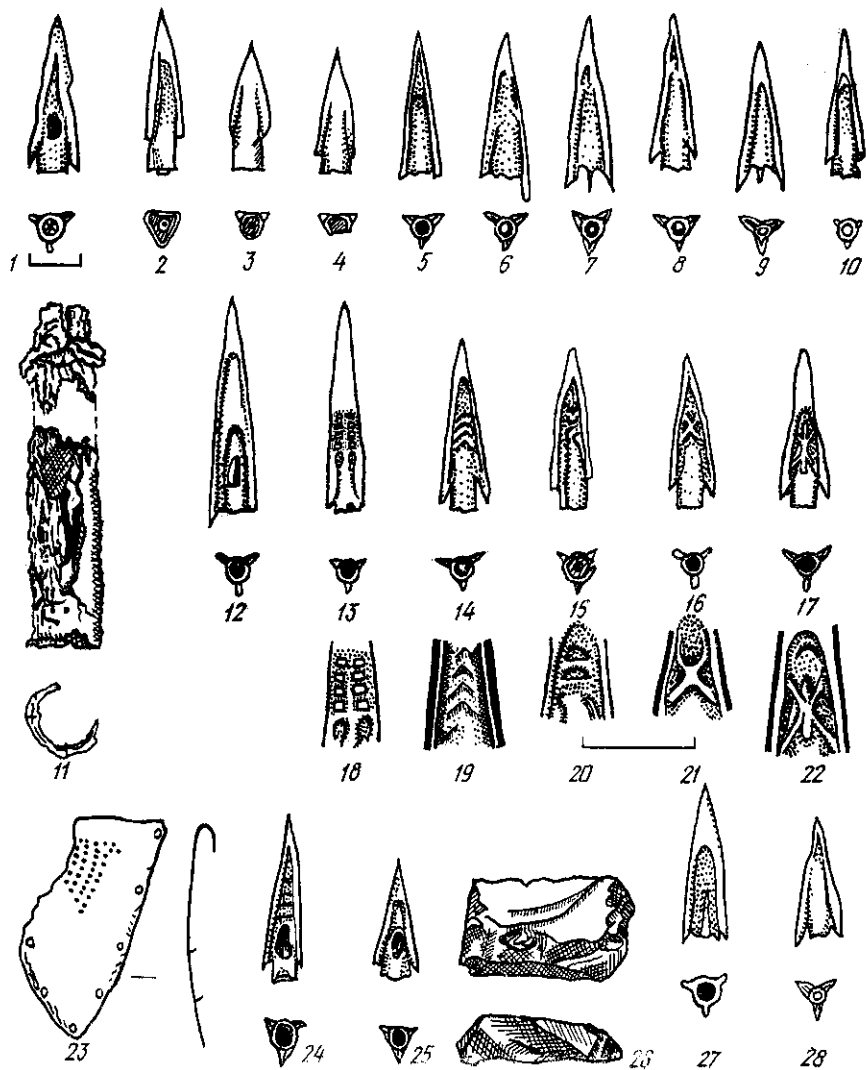

Рис. 3. Речі з поховання: 1 — наконечник стріли з дна, 2 — 10, 12 — 17, 24, 25, 27, 28 — наконечники стріл з колчану, 11 — підток, 18 — 22 — знаки на наконечниках стріл, 23 — золоте окуття дерев'яної чаші, 26 — кремень.

Ширина дерев'яних піхів, що подекуди збереглися, — 7 см (рис. 4, 1). За класифікацією Г. І. Мелюкової розглянутий меч відноситься до мечів другого типу, поширених у VI — першій половині V ст. до н. е.² Найближча аналогія йому походить з кургану 7 в уроч. Носаки, що датується V ст. до н. е.³

3. Вістря до стріл сагайдачного набору (137 екз.). З них 65 трилопатевих з виступною втулкою, гострою голівкою пірамідальної форми і заглибинами на лопатях, що доходять до кінця голівки. Основа голівки і її висота співвідносяться як 1 : 3. Довжина вістрів 2,3—3,4 см (рис. 3, 2, 3). Чотири з них мають знаки, нанесені під час їх відливання: на двох позначки у вигляді ялинок (рис. 3, 19), на двох інших — у вигляді косих хрестів (рис. 3, 21, 22). Вістря належать до третьої хронологічної групи і датуються першою половиною IV ст. до н. е.⁴

² Мелюкова А. И. Вооружение скифов.— М., 1961.— С. 49, 50.

³ Бидзиля В. И., Болтрик Ю. В., Мозолевский Б. Н., Савовский И. П. Курганный могильник в ур. Носаки // Курганные могильники Рясные могилы и Носаки.— К., 1977.— С. 125.— Рис. 25.

⁴ Мелюкова А. И. Указ. соч.— С. 23.

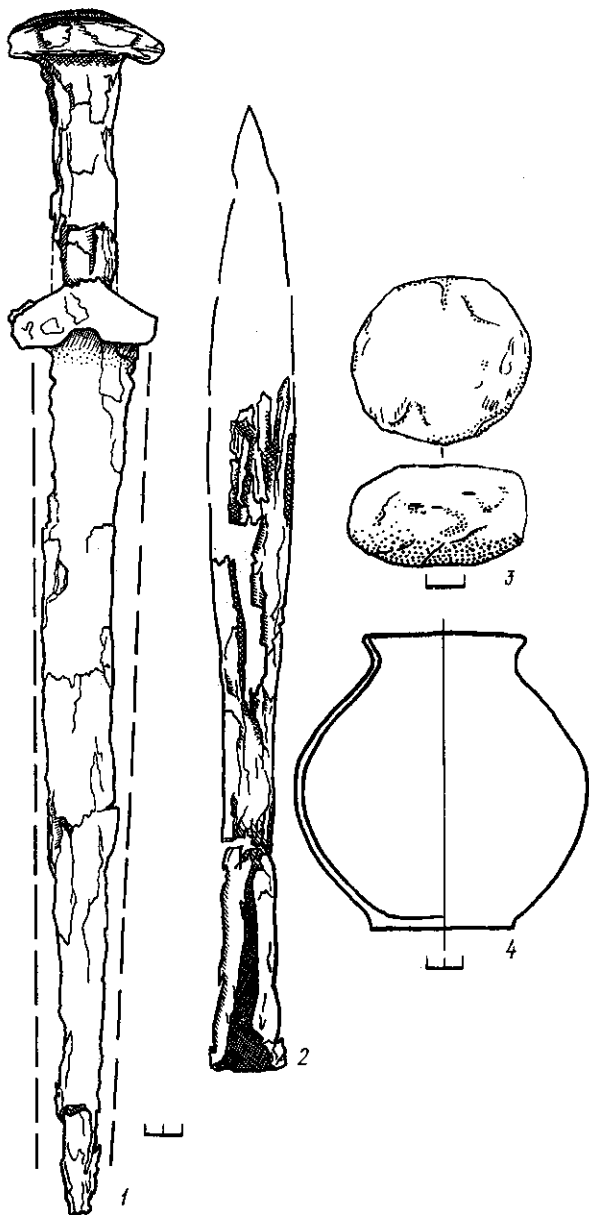

Рис. 4. Речі з поховання: 1 — меч, 2 — спис, 3 — сферойд, 4 — ліпна посудина.

глибленою втулкою, звисаючими кінцями ребер і співвідношенням основи до висоти голівки 1:3. Довжина вістрів від 2,2 до 3,2 см (рис. 3, 7, 9). У втулках багатьох виробів збереглися залишки древків, для виготовлення яких використовувалися деревина липи та клену. Можлива довжина стріл — 45 см.

4. За залишками деревини можна сказати, що сагайдак мав прямокутну форму розмірами 0,20×0,45 м і застібався кременною застібною підпрямокутної форми розмірами 3×1,8 см (рис. 3, 26).

5. Дерев'яну таріль овальної в плані форми виготовлено із п'яти ясеневих дощочок шириною 7 см, що кріпилися з боків. Збереглася одна

49 трилопатевих вістрів баштоподібної форми з виступаючою втулкою. Втулку підкреслено рельєфом у вигляді літери «П». Довжина вістрів 2,4—3,5 см (рис. 3, 10). На п'яťох з них — знаки у вигляді двох косих хрестів, на 19-х — у вигляді одного хреста (рис. 3, 22). Подібні знаки виявлено також на вістрях з кургану поблизу Цимбалки⁵.

Три вістря мають виступаючі втулки та підрізані під прямим кутом кінці лопатей. Довжина їх 2,3—2,7 см (рис. 3, 9). Датуються VI—V ст. до н. е.⁶

Дві стріли мають трилопатеві баштоподібні вістря із заглибленою втулкою — довжина їх 2,7 і 3,6 см (рис. 3, 13). На одному з вістрів — знак (рис. 3, 18), аналогії якому виявлено в Золотому кургані⁷. Такі вістря належать до другої хронологічної групи і датуються VI—V ст. до н. е.⁸

Чотири вістря трилопатеві із заглибленою втулкою. Співвідношення основи і висоти 1:2. У трьох з них кінці лопатей звисають (рис. 3, 6). Довжина 1,8—2 см. Датуються другою половиною VI — початком V ст. до н. е. Дещо пізніше з'являються варіанти вістрів цього типу із за-

⁵ Черненко Е. В. Скифские лучники.— К., 1981.— С. 100.— Рис. 75.

⁶ Мелюкова А. И. Указ. соч.— С. 22.

⁷ Черненко Е. В. Указ. соч.— С. 100.

⁸ Мелюкова А. И. Указ. соч.— С. 22.

з торцевих стінок посудини у вигляді бортика заввишки 2 см. Розміри тарілі 50×35 см.

Знахідки дерев'яних підносів із залишками їжі у скіфських похованнях — явище досить поширене. Таріль з Високого належить до найбільш відомих типів посуду подібного призначення: тарілі з невисокими вертикальними бортиками становлять 61% (33 екземпляри з 54) всіх знайдених на сьогодні.

6. Невиразні фрагменти залізного ножа, трикутного у поперечному перетині, шириною 1,7 см.

7. Ліпний горщик з дугоподібною у перетині, звуженою до основи шийкою, майже сферичним корпусом і плоским дном. Тісто темне з домішками крупної дресви. Випал рівномірний, без слідів кіптяви. Висота посудини — 16 см, діаметр вінець — 8,5, дна — 8, корпуса — 16 см (рис. 4, 4). Посудина доповнює нечисленну групу горщиків з дугоподібною у перетині шийкою, що зустрічаються у пам'ятках скіфської архаїки. Найближча йому аналогія — горщик із поховання № 2 поблизу с. Кірове, що датується V ст. до н. е.⁹ Посуд цього типу зустрічається у степових пам'ятках, починаючи з періоду пізньої бронзи.

8. Залізний наконечник списа лавролистої форми без ребра. Перо сильно витягнуте, ліноподібне у поперечному перетині, довжина перевищує довжину втулки. Співвідношення між шириною і довжиною пера становить 5:2. Довжина всього наконечника 70 см, пера — 52, втулки — 18 см, діаметр втулки — 5 см (рис. 4, 2). Найближча аналогія йому — спис із кургану № 7 поблизу с. Аксютинці, датованого VI ст. до н. е.¹⁰, а також два наконечники з поховання V ст. до н. е. поблизу с. Олександрівка¹¹.

9. Циліндричний залізний підток з кільцем-фіксатором, що застискувало підток на ратищі. Довжина — 14 см, діаметр — 4, діаметр кільця — 0,4 см (рис. 3, 11).

10. Обидві залізні ворварки мають форму зрізаного конуса висотою 2,5 см з діаметром основи 2,8, вершини — 2 см. Подібні знахідки зустрічаються досить часто у похованнях, де знайдено зброю. Використовувалися вони як застібки для футляра списа, що виготовлявся з тканини або шкіри.

11. Бронзове вістря стріли — трилонатеве з виступаючою втулкою і загостреними кінцями лопатей. Втулка має жолоби, що доходять до кінця лопатей. Довжина 2,7 см. Оскільки типологічно вістря відрізняється від тих, що містилися в сагайдаку, можна припустити, що воно спричинилося до смерті небіжчика (рис. 3, 1).

12. Сфероїд діаметром 4 і висотою 2 см, виготовлений із сірого пісковика (рис. 4, 3). На поверхні збереглися сліди від перебування у вогні.

У скіфських похованнях подібні знахідки зустрічаються часто. Дослідники називають їх болами або пращевими каменями. На нашу думку, більш точно називати їх сфероїдами, або сферолітами — саме так визначаються сферичні або еліпсоподібні тіла різних порід, наприклад, конкреції з фтор-апатитів чорного або темно-сірого кольору радіально-променевої будови, пісковиків або гранітів. Більшість із них зустрічається у глинистих сланцях, мергелях, що залягають у районі Придніпров'я і південно-східній частині УРСР¹². Частіше зустрічаються набори з 2—3 предметів.

Стосовно функціонального призначення подібних предметів існують дві думки. Згідно з першою із них, найбільш поширеною, сфероїди правили пращевими каменями. Одним із аргументів, що спростовує це

⁹ Лесков А. М. Кировское поселение // ДВК.— К., 1970.— С. 15.

¹⁰ Мелюкова А. И. Указ. соч.— С. 39.— Табл. 13, 2.

¹¹ Ковалева И. Ф., Волковой С. М., Костенко В. И., Шалобудов В. Н. Археологические исследования в зоне строительства оросительной системы учхоза «Самарский» // Курганы Степного Поднепровья III—I тыс. до н. э.— Днепрпетровск, 1979.— С. 13, 27. Табл. 9, 1.

¹² Пичугин Б. В., Федченко Ю. И. Шкільний визначальник мінералів і гірських порід.— К., 1982.— С. 20, 22, 23.

твердження, є той факт, що майже на всіх знахідках збереглися сліди від перебування у вогні. Значне їх поширення також свідчить не на користь наведеного твердження.

Друга думка, висловлена недавно С. С. Бессоною і В. Ю. Мурзіним, не виключає можливості використання таких каменів для приготування рідкої їжі шляхом занурювання у неї. Розглянемо спочатку фізичну можливість використання каміння для термічної обробки їжі.

Приготування їжі підведенням тепла до відповідного сирого продукту будемо моделювати як процес підігрівання води. Виходячи з міркувань приготування однієї порції страви, візьмемо за модельованій об'єм 1 л води, який необхідно нагріти до кипіння, а потім підтримувати у цьому стані протягом 15 хв. Уточнення умов процесу (маси, посуду, продуктів маспереносу і т. ін.) будуть тільки збільшувати необхідні витрати теплоти. Фізичні параметри води візьмемо за нормальних умов, розміри умовного посуду: діаметр — 12 см, висота — 9 см.

Виходячи з балансових міркувань, кількість теплоти, необхідної для нагрівання 1 л води від $T_0 = 20^\circ\text{C}$ до $T_k = 100^\circ\text{C}$ становитиме:

$$Q_H = cm (T_0 - T_k) = 4,2 \cdot 1,0 \cdot 80 = 336 \text{ кДж},$$

де Q — питома теплоємність води, $c = 4,2 \text{ кДж/кг} \cdot \text{K}^{13}$, $m = 1 \text{ кг}$ — маса води ($\rho = 1 \cdot 10^3 \text{ кг/м}^3$ — густина води).

Припустимо, що температура води піднімається швидко і втратами теплоти в процесі нагрівання можна знехтувати. Кількість теплоти $Q_{\text{кип}}$, необхідної для кипіння протягом t секунд, складається з теплоти, яка компенсує теплові витрати у середовище Q_F і тепла на випаровування води $Q_{\text{вип}}$:

$$Q_{\text{кип}} = Q_F + Q_{\text{вип}},$$

$$\text{де } Q_F = \bar{\alpha} F (T_k - T_0) t = 5,0 \cdot 0,045 \cdot 80 t = 0,0180 t \text{ кДж},$$

$$Q_{\text{вип}} = m_{\text{вип}} r t = 0,2257 t \text{ кДж},$$

де $F = \pi \cdot 0,12^2/4 + \pi \cdot 0,12 \cdot 0,09 = 0,045 \text{ м}^2$ — поверхня теплообміну;

α — середній по поверхні коефіцієнт тепловіддачі однофазною конвекцією,

$$r = 5 \text{ Вт/м}^2 \cdot \text{K}^{14};$$

$$\alpha = 2257 \text{ кДж/кг} — \text{теплота пароутворення};$$

$m_{\text{вип}} = 10^{-4}$ — швидкість випаровування, кг/с, яку неважко знайти з відповідного контрольного досліду, визначивши масу води, що вигаровується за одиницю часу (при помірному підведенні теплоти у нормальних умовах швидкість випаровування лежить у межах $m_{\text{вип}} = 1 - 2 \cdot 10^{-4} \text{ кг/с}$). Прийmemo нижню межу.

З урахуванням теплоти, що потрібна для нагрівання до 100°C нових порцій води, щоб компенсувати випаровування

$$Q_{\text{під}} = cm_{\text{вип}} (T_k - T_0) t = 4,2 \cdot 10^{-4} t 80 = 0,0336 t,$$

остаточно маємо (для 1 л води):

$$Q_{\Sigma} = Q_H + Q_F + Q_{\text{вип}} + Q_{\text{під}} = 336 + 0,2773 t.$$

Сумарна кількість теплоти, необхідна для приготування модельної порції їжі протягом 15 хвилин, дорівнюватиме 585,57 кДж.

Масу каменя, який може закласти кількість теплоти Q_{Σ} при температурі вогнища $T_v = 300 - 400^\circ\text{C}^{15}$, визначимо з урахуванням припущень, що занижують підсумкову оцінку: каміння охолоджується до $T = T_k = 100^\circ\text{C}$, перенесення теплоти від гарячого каменя до води миттєве. З відношення

$$Q_{\Sigma} = C_{\text{кам}} M_{\text{кам}} (T_v - T_k)$$

маємо

$$Q_{\text{кам}} = 0,8 \text{ кДж/кг} \cdot \text{K}.$$

$$M_{\text{кам}} = 585,57 (0,8) (200 \div 300) = 2,4 - 3,7 \text{ кг}.$$

¹³ Тепло- и массообмен. Теплотехнический эксперимент. Справочник.— М., 1982.— Т. 2.— С. 157.

¹⁴ Там же.— С. 162.

¹⁵ Богаевский Б. Л. История техники.— М., 1936.— Т. 1.— Ч. 1.— С. 292.

Розміри каменя визначимо, виходячи з його густини

$$\rho_{\text{кам}} = 2,8 \text{ кг/см}^3,^{16}$$

$$V = m/\rho = (2,4 \div 3,7) \cdot 10^3 / 2,8 = 871 \div 1310 \text{ см}^3.$$

Таким чином, це має бути куля діаметром $11,85 \div 13,6$ см.

Оскільки об'єм розглянутого нагрівника рівний, або навіть перевищує об'єм води, яку треба нагріти, для нагрівання можна використовувати камінці і менших розмірів, періодично замінюючи їх після охолодження до температури рідини більш гарячими. При діаметрах сфероїдів 4 см необхідно 26—39 таких змін.

Таким чином, щоб підтримувати процес кипіння 1 л води (за умови, що маса води не змінюється протягом 120 хв., час, за який за сучасними оцінками можна зварити м'ясо), необхідно $9,7 \div 14,6$ кг каміння, нагрітого до $T = 300\text{—}400$ °С, або 104—155 разів замінювати гарячі сфероїди діаметром 4 см*.

Отже, результати розрахунків не суперечать фізичній реальності приготування їжі за допомогою розігрітого каміння. Більше того, окрім усякої екзотичності, він має одну досить привабливу властивість — забезпечує приготування їжі у посуді з нетеплостійких матеріалів (наприклад, шкіряному або дерев'яному). Однак очевидно і те, що такий спосіб приготування їжі не міг бути поширеним у побуті скіфів, які у період, що досліджується, мали кухонний посуд у достатній кількості і асортименті.

Цей спосіб міг мати сакральне значення, нести відголоски культу небесного вогню або небесних предметів (метеорити, вулканічні бомби і взагалі предмети, що впали з неба і нагрілися в результаті гальмування в повітряних шарах). Золоті дари, якими хотіли заволодіти спочатку Ліпоксай, а потім Арпоксай, загорілись¹⁷, тобто, були недоступні їм через високу температуру. У побуті етнографічних кочовиків подібного звичаю приготування їжі практично не зареєстровано. Боплан описує спосіб приготування юшки у дерев'яному ковші за допомогою каміння як курйоз¹⁸.

Отже, тлумачення сфероїдів як знарядь для приготування їжі слід відкинути. Тим більше, що у поховання їжа завжди клалася готовою до вживання (дерев'яна таріль, на якій лежить м'ясо, не може бути кухонним посудом, ніж встромлюється у м'ясо), а сфероїди найчастіше знаходяться окремо від їжі. Виняток становить набір з 75 сфероїдів, покладених у дерев'яну чашу в похованні IV ст. до н. е. поблизу с. Червоний Поділ.

Спробуємо пояснити призначення знайденого у похованні сфероїда, виходячи з факту наявних на його поверхні слідів перебування у вогні. Звернемося до Геродота, який описував звичай очищення: «Поставивши три жердини і нахиливши їх одну до одної, вони натягують на них вовняні покривала. Напнувши покривала як можна тугіше, вони кидають у чан, поставлений всередині під жердинами і покривалами, розпечене до червоного каміння». Далі йде 75-й фрагмент з Геродота, присвячений коноплі: «Так от, скіфи, взявши зерна цієї коноплі, підлазять під покривала, а потім кидають зерна на розпечене на вогні каміння. Насипані зерна куряться і виділяють стільки пари, що ніяка еллінська парильня не може забезпечити більше». У коментарях до цього уривка з Геродота наводяться випадки знахідок такого каміння у Пазирикських курганів¹⁹.

Можливо, що описаний вище сфероїд виконував функції переносної курильниці похованого скіфа-воїна: на розпечений камінь сипалась конопля у кількості, необхідній для «очищення» однієї людини. Не виклю-

¹⁶ Тепло- и массообмен ... — С. 132.

* Розрахунки проведені науковим співробітником Інституту технічної теплофізики АН УРСР М. П. Тимченком.

¹⁷ Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А. Народы нашей страны в «Истории» Геродота. — М., 1982. — С. 101.

¹⁸ Боплан Г. Описание Украины. — СПб., 1832. — С. 82.

¹⁹ Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А. Указ. соч. — С. 127—129.

чається і сакральний аспект використання такого каміння: перед похованням соплеменники здійснювали «очищення» поховальної камери, про що свідчить положення сфероїда — на крейдяній підсипці під кістяком небіжчика. Курильниці з кераміки з'являються у скіфських похованнях лише у IV ст. до н. е.²⁰ і поступово витісняють курильниці-камінці.

Коло аналогій поховальному інвентареві з могили не виходить за межі I ст. до н. е. Архаїчна форма меча, списа, деякі типи бронзових вістрів до стріл, а також ліпна посудина, форма якої має аналогії у похованні № 2 Кіровського поселення (поховання з кістяною грибоподібною застілкою) дає підстави для звуження дати поховання до першої половини V ст. до н. е.

Особливість поховання полягає насамперед у тому, що воно було впущене у насип довгого кургану. Це перший такий випадок. Сусідство довгих могил доби бронзи і значних за розмірами скіфських курганів відзначає ще І. Є. Забелін²¹. До цього часу були відомі випадки використання «сідловин» або середніх ділянок насипу довгих курганів з ритуальною метою. Так, у одному з курганів в уроч. Носаки було знайдено поставлений вертикально скіфський залізний меч I ст. до н. е.²² У кургані групи Рясних могил — зображення голови лева з вапняку²³. Можливо, майданчики на них правили невеликими родовими святилищами, присвяченими Арею²⁴.

Поховальний інвентар та конструкція пам'ятки дає підстави для висновку, що похований у розглянутій могилі скіф належав до «заможного прошарку трудового народу» (III соціально-типологічна група поховань за В. Ф. Генінгом²⁵).

Н. А. Гаврилюк, Ю. В. Болтрик

СКИФСКОЕ ПОГРЕБЕНИЕ В ДЛИННОМ КУРГАНЕ У С. ВЫСОКОЕ В ПРИАЗОВЬЕ

Публикуется архаическое скифское погребение из курганной группы эпохи бронзы у с. Высокое Мелитопольского р-на Запорожской обл. Это пока единственное скифское погребение, впущенное в срединную часть длинного кургана. Характеристика погребального инвентаря позволяет говорить о принадлежности погребенного к «зажиточной прослойке трудового народа» (по В. Ф. Генингу) и датировать погребение V в. до н. э. Выделяются две группы материала: оружие и напутственная пища. При характеристике погребального инвентаря дана новая интерпретация функционального назначения сфероидов («пращевых камней»). Выделяется группа сфероидов для воскурений, допускается возможность использования их для приготовления пищи. Исследование погребения расширяет представления о некоторых особенностях быта степных скифов.

Н. А. Гаврилюк, Ю. В. Болтрик

A SCYTHIAN BURIAL IN THE LONG BURIAL-MOUND NEAR VIL. VYSOKOE IN THE AZOV SEA AREA

Archaic Scythian burial from the mound group of the Bronze epoch near vil. Vysokoe, Melitopol district, Zaporozhie area is considered. For the present it is the only

²⁰ Яковенко Е. В. Про кулясті курильниці IV—I ст. до н. е. // Археологія.— 1971.— № 2.— С. 91, 92.

²¹ Древности Геродотовой Скифии.— СПб., 1872.— С. 33.

²² Бидзиля В. И., Болтрик Ю. В., Мозолевский Б. И. и др. Указ. соч.— С. 63, 64, 124, 125.

²³ Отроченко В. В., Савовский И. П., Томашевский В. А. Курганная группа Рясные Могилы // Курганные могильники Рясные Могилы и Носаки.— К., 1977.— С. 34—37.— Рис. 14, 1, 16.

²⁴ Болтрик Ю. В. Святилище Арея в ур. Носаки // АИУ 1976—1977. (Тезисы докл. конф.) — Ужгород, 1978.— С. 617.

²⁵ Генинг В. Ф. Проблема социальной структуры общества кочевых скифов в IV—III вв. до н. э. по археологическим данным // Фридрих Энгельс и проблемы истории древнего общества.— К., 1984.— С. 147.

Scythian burial located in the middle part of the long mound. Characteristics of the burial inventory permit concluding that the buried man belonged to "wealthy stratum of the working people" (according to V. F. Gening) and dating in the burial by the 5th century B.C. Two groups of materials are distinguished: weapon and parting food. Functional purpose of spheroids ("sling stones") is interpreted anew when characterizing the burial inventory. A group of spheroids for incense is distinguished. It is assumed that these stones might be used for cooking. Study of the burial widens the notions about certain peculiarities of steppe Scythian's tenor of life.

Одержано 04.03.85.

До питання про грецьке населення Неаполя Скіфського

Ю. П. Зайцев

У публікації розглядаються нові матеріали, отримані при дослідженні Неаполя Скіфського, які засвідчують наявність грецького населення в цьому центрі.

Взаємовідносини грецьких полісів та їх варварського оточення є однією з важливих проблем в історії Північного Причорномор'я. Складовою її частиною є питання про місце та роль грецького населення в житті кримської Скіфії та її столиці. Знахідки різних часів у Неаполі Скіфському групи присвячувальних написів дали можливість встановити проживання тут греків, які ймовірно знаходились на службі у скіфського царя та займались торгівлею¹. Проте виділення грецького населення Неаполя та визначення ступеню його впливу на місцеве обмежилось аналізом матеріалів розкопок мавзолею та некрополя, які відносились до періодів після Діофантових воєн². Увагу привертає також знайдене поховання з характерними грецькими рисами в поховальному обряді I ст. н. е.³ Тому метою даної праці є виявлення грецького населення та виділення його функцій у житті Неаполя II ст. до н. е. безпосередньо за археологічними матеріалами городища.

Серед досліджених районів Неаполя особливо цікавою є ділянка перед центральними воротами, частково розкрита у 1946—1956 рр. Тавро-Скіфською експедицією під керівництвом П. М. Шульца, де ще минулого століття було виявлено більшість написів-присвячень грецьким богам⁴. Тут було відкрито кілька горизонтів забудови, з яких найбільшу увагу привертає найнижчий, який дослідники датують елліністичним часом та інтерпретують як залишки будинків еллінізованої скіфської знаті.

Проте звернімося безпосередньо до результатів розкопок.

Розкоп А (1945—1950 рр.) (рис. 1, А). Разом із залишками центральних воріт перед ними розкрита площа, вимощена дрібним камінням та товченим вапняком. За 15 м від в'їзду виявлено залишки монументальної споруди (будівля Л), що мали вигляд стіни з двома виступами-портиками по краях. Збереглася лише частина східного, ви-

¹ Соломоник Э. И. Эпиграфические памятники Неаполя Скифского // НЭ.—1962.— № 3.—С. 36—41; Дашевская О. Д. Четвертая надпись Посидея из Неаполя // СА.—1960.— № 1.—С. 216, 217.

² Раевский Д. С. К истории греко-скифских отношений II в. до н. э.—II в. н. э. // ВДИ.—1973.— № 2.—С. 110.

³ Пуздровский А. Е. Погребение в амфоре на некрополе Неаполя Скифского // Материалы к этнической истории Крыма.—К., 1987.—С. 205.

⁴ Высотская Т. Н. Неаполь—столица государства поздних скифов.—К., 1979.—С. 17, 18; Шульц П. М. Розкопки Неаполя Скіфського в 1946 р. // АП УРСР.—1947.—Т. 2.—С. 118.